

VISSZAEMLEKEZÉSEK

TATÁR IMRE

EGY MUNKASZOLGÁLATOS SZOVJET HADIFOGSÁGBAN

(Együtt muszosok, honvédek, németek)

Bevezető gondolatok

Sorsomat kilenc esztendőn át a második világháború előzményei, eseményei, következményei határozták meg. Harmincnyolcban érettségiztem, s ekkor fogadták el az első „zsidótörvényt” is. Ennek árnyékában indultam el kilenc évig tartó utamon. Nem mehettem egyetemre – autószerelő lettem. Három év múltán behívtak Komárom-Bánhidára, a II/IV-es munkaszolgálatos századba. Két esztendő elteltével a bácsszentiváni menetszázaddal megjártam Ukrajnának a Kárpátok és Proszkurov közti területeit. Negyvennégy márciusában szovjet hadifogságba kerültem, s negyvenhét júliusában fogadott ismét Debrecen.

Részleteket az átéltekről régebben is publikáltam, de most úgy érzem, kerek egészé kell tenni, könyvbe foglalva az átélteket. Egyrészt azért, hogy ne vigyem magammal, amit a múltból tudok. Másrészt látom, hogy a jelen társadalmi hullámszámai közepette újra fellobbantak a viták, a szemléletbeli különbségek, elvi összeütközések a háborúról, előzményeiről, szereplőinek viselt dolgairól, a tanulságokról. Nem kívánok általános ítéleteket mondani – e vitákhoz saját élményeimmel próbálok hozzájárulni. Azzal, amit láttam, s nem azzal, amit olvastam. Jó egy évtizeddel ezelőtt e folyóirat hasábjain már közöltem (munkaszolgálatos és hadfogoly sorsomról) részleteket.¹ Az akkoriak fő célja az események tömör ismertetése volt, a mostaniaké az emberi kapcsolatok alakulása azoknak a kíméletlen, gyilkos eseményeknek a sodrában.

De a tízmilliók pusztulását, Európa erkölcsi katasztrófáját okozó korszakról jó hírt is tudok hozni! Ezt a kilenc esztendőt úgy járhattam végig, hogy találkoztam a legkülönbözőbb helyeken olyanokkal, akik ilyen körülmények között is meg tudták őrizni emberségüket, nem éltek a brutalitás, a kegyetlenkedés lehetőségeivel, olykor még parancsaival sem. Helyekkel és helyzetekkel, amelyek nem feleltek meg, akár ellent is mondtak a korszellemnek. A háború körülményeinek, bűnöseinek és áldozatainak, hőseinek óriási irodalma van. Joggal! De melyik márványtáblán található annak a bányászfiú-tizedesnek a neve, aki esténként bejött hozzánk, a barakkba sakkozni? És a szakaszvezetőé, aki a nagy visszavonulás idején rendelkezésünkre bocsátotta a század szekerét-lovát arra, hogy ha valaki nagyon elfáradt, vagy feltörte lábát a bakancs, felülhessen a bakra? Sok ilyen ember mellett is elsodort engem a történelem.

S most emlékeztetnék arra, hogyan kerültem az alábbiakban tárgyalt események színhelyére: szovjet hadifogságba. Néhány hónapon át az ukrajnai Proszkurovban állomásozott a 201. könnyű (megszálló) hadosztály részeként a 106/8. munkaszolgálatos századom. A szovjet hadsereg előre nyomulása megnyomta a frontot. Mi is – hatalmas, vegyes, magyar, német, sőt civil oszlopként – megindultunk vissza, a Kárpátok felé. Negyvennégy március 19-én megtudtuk, hogy Hitler megszállta Magyarországot. Március 29-én a szovjet csapatok átkeltek a közeli Dnyeszteren. Lehet, éppen ez utóbbi hatására jött a parancs: „Szétszóródní az erdőben!” S ekkor bukkant fel szűk baráti körünkben a gondolat: ne rohanjunk a németek karjaiba, maradjunk le! Így is lett.

¹ *Tatár Imre: Bánhidától Kijevig. Egy volt munkaszolgálatos emlékezése a hazai tábora és a szovjet hadifogságra. Hadtörténelmi Közlemények, 115. (2002) 4. sz. 1156–1187. o.*

Következett háromnegyed éves gyaloglás, meg-megállás átmeneti táborokban, flekk kórház. (Erről még szeretnék valamit, időben kissé visszanezve elmondani.) Végül a nagy kijevi gyűjtőhely, a bunkerláger. Kemény tél: rossz körülmények, halottak.² Majd a rendezett viszonyok között leélt mintegy két és fél tábori esztendő.

Az alábbiak – a flekk kórházról szóló történet kivételével – az utóbbi korszakról mondanak el részleteket. De hangsúlyosan emlékeztetek arra, hogy hadifogságom története csak a régebben és a most megírtakkal együtt teljes.

Hármas találkozó a „flekk-kórházban”

Fogságom idején az első – magyar, orosz, német – „hármas találkozó” különös körülmények között, a flekk-kórházban jött létre. Néhány hónapja gyalogoltunk már, megjárva több átmeneti hadifogoly-tábor (a többi között egy hajdani kolostorban berendezett), míg végre a teljesen eltervedett vonatnyi társaságot kórházba szállították. Fertőtlenítettek. Válatlanul viseltem a „minden ajtót megnyitó” vöröskeresztes karszalagot, s ezt észrevette az igazgató orvos ezredes is. Beszélgetni kezdtünk németül, (ő kis jiddis akcentussal, de jól). Ki vagyok, mi vagyok. Eü-munkámat is igénybe vette egy-két napig, aztán belézasodtam. Elkapott a flekk-tífusz. Az ezredes, nyilván szolidaritásból, nem a nyomasztó óriás termék egyikébe, hanem háromágas szobába fektetett két német flekkes orvostiszt mellé. Reggelenként szorgalmasan vizitelt. Egy alkalommal, barátságos mosollyal, két betegét az ismert Goethe-idézetrel üdvözölte: „Vom Vater hab ich die Statur...” Várta a hatást. Semmi. Vagy nem akartak barátkozni, vagy azt se tudták mit mond, kit idéz.

Elgondolkozom ezen a jeleneten. Úgy érzem, az ezredes a Goethe-idézetrel azt jelezte, hogy a háború tombolása közepette is különbséget tesz a német kultúra kincsei és a náci gyilkos tettei között. No de itt a betegszobában végül is rossz véget ért a történet. Lehet, hogy a költőfejedelem szelleme büntette meg őket, bár valószínűbb, hogy a betegség. Egy hajnalon, néhány lépésre tőlem mindkettő halva feküdt. Én megúsztam, s ezt nyilván annak köszönhettem, hogy még magyar oldalon, Proszkurovban védőoltást szereztem s beoltottam magunkat. Ezt a történetet szeretném most elmondani bevezetőül – kivételesen időben visszalépve.

Már Proszkurovban, magyar honvédségi korszakunkban is tudtuk, hogy Ukrajnában a flekk-tífusz szezonja februártól augusztusig tart. Azt is, hogy a németeknek már van védőoltó anyaguk, de olyan kevés, hogy csak családos tisztjeik kaphatnak belőle. Ez az információ egyik oldala. A másik kétféle cigareta összevetése: a miénk, a Honvéd, jófajta dohányból készült, az övék szintelen-szagtalan vacak fűkeverék. Következés képen magyar cigarettáért – repülőgép és harcokcisi kivételével – mindent lehetett velük csereberélni. Ez a lehetőség adott nekem egy ötletet. Bementem a főhadnagy úrhoz: ha engedélyezi, elmegyek a németekhez, és megpróbálok cigarettáért védőoltást szerezni. Miután ő éppen úgy tartott ettől a betegségtől, mint mi – azonnal belegyezett a dologba. „Adok neked (vagy „magának?” – már nem emlékszem, hogyan szólított) szolgálati jegyet igazoltatás esetére, csak nevet írok rá, rendfokozatot nem. Próbáljuk meg.” A fiúk összeadták az áruhát: birgerli csizma, jóvágású kabát, szép sapka. Olyan voltam, mint egy fiatal hadnagy. (Az utcákon tisztelegtek is a szembe jövő bakák.) Hónom alá csaptam a karton Honvédot, s nekivágtam a városnak. Hol keressem a csere helyét? Magam se tudtam. A főutcán egyszer csak meglátok egy táblát: biológiai kutatóintézet. Ide bemegyünk! Nagy terem mindenféle laboratóriumi eszközzel, egyetlen, fehérköpenyes fiatalember ül a munkapadnál. Feláll: „Heil Hitler!” – „Heil Hitler!” – válaszolom, s elmondom, miért jöttem. Sajnos – feleli –, ők csak tudományos kutatók. Menjek el a gyógyszerközpont parancsnokához, X ezredeshez, tőle kérjek. És ismét „Heil Hitler!” Elmentem a megadott címre, a gyógyszerközpontba. A kapuban megmondtam, hogy az ezredes urat keresem. Foglaljak helyet a földszinti várószobában, szólhatnak neki. Néhány perc múlva megjelent az ezredes, udvariasan kezét nyújtott: mit óhajt, Herr Kollege? Mi is lehet más, aki hozzá fordul, mint katoniorvos. Elmondtam, hogy az én egységem olyasmi, mint az ő Todt-szervezetük, itt állomásozunk, és szeretném beoltani a legénységet. Készségesen végighallgatott, majd szabadkozni kezdett, hogy ez bizony nehéz dolog. Így beszélgettünk már vagy tíz perce, s nekem kezdett szűk lenni a nadrág.

² Lásd részletesen a *Hadtörténelmi Közlemények*, 2002. 4. sz.

Mi lesz, ha lebukok. S ekkor, talán valami felső sugallatra beszélgető partnerem megkérdezte: „Hányan vannak önök?” Százötvenen. Felderült az arca: „Miért nem mondta Herr Kollege, hogy ilyen kevesen! Parancsoljon a kiutalás.” Elmentem a gyógyszerelosztóba, felvettem a szükséges mennyiségű anyagot és még többféle kötszert, tablettát. Az volt ugyanis a rendszer, hogy a magyar és a német egységek azonos raktárakban vételeztek (a pénz ebben az értelemben ismeretlen fogalom). Kiadják, amit kérek, s az elszámolásokat később, magas katonai-gazdasági szinten bonyolítják le. Hol leszünk mi már akkor! – gondoltam kalandor hangulatomban. A századot pedig – a főhadnagyyal az élen – az előírásnak megfelelően beoltottam. Hálásak voltak érte. Gondolkozom, miért teljesítette kérésemet ilyen nehéz körülmények között is az ezredes? Talán gesztust akart tenni a fiatal magyar „kollegának”, amiért az közvetlenül hozzá fordult, és nem a hosszú, bürokratikus, minden bizonnyal reménytelen szolgálati utat választotta?

S egy megjegyzés az együttműködéshez főhadnagyyunkkal: úgy látszik ismét sikerült olyan egységhez kerülnöm (Bánhidához hasonlóan), ahol fizikai bánthatom és megaláztatás (a sárga karszalagon kívül!) parancsnokainktól bennünket nem ért. Sajnos, nem jegyeztem meg a kinti főhadnagyon nevét. Sokkal később, 1999-ben megtudtam, hogy a proszkurovi honvéd hadosztálynak, ahová mi is tartoztunk, egy Király Béla nevű vezérkari százados volt a gazdasági főnöke: a segítőkész, humánus magyar katonatiszt mintaképe. Kár, hogy a másfajták többen voltak. Éppen ezért kell kiemelni a Király Bélákat, mindig emlékezni, emlékeztetni rájuk. Időnként baráti szemrehányást kapok, hogy „túláságon lelkesen” beszélek e súlyos korszak emberséges részleteiről. Valom: a pozitív jelenségek kiemelése nem homályosítja el a vétkekes tetteit. Ellenkezőleg. A sötét háttér előtt még fényesebbek, még inkább ösztönöznek a példa követésére akár a jövő valamilyen körülménye között is. Ha másképpen nem, a társadalmi szemléletben.

A kijevei lágerben

Egy alkalommal levesemet kanalaztam a kijevei bunkerláger udvarán. Itthon rá se tudtam nézni semmiféle halételre, de ott minden darabka, minden zsírcsepp a levesen a fennmaradást jelentette. Mint már említettem, a vöröskeresztes karszalagot soha nem vettem le, s ez most feltűnt valakinek. Megszólít magyarul egy nálam idősebb férfi. Ki vagyok, mi vagyok? Mint kiderült, dr. Rochlitz Károly (a háború után a János kórház kardiológus főorvosa). Régebbi hadifogoly, de itt nem árokásásra használják, a tábor főorvos asszonyának tanácsadója. Beszélgetni kezdtünk, megkérdezte, mit jelent rajtam az a vöröskereszt. Összefoglaltam pályafutásomat. Felháborodott, hogy olyan körülmények között, mint amilyenek egészségügyi szempontból 1944 telén voltak, amikor lámpával kerestek valamelyest is hozzáértő embereket – engem itt hevertetnek parlagon. Elmondta mindezt a főorvos asszonynak. Meg voltam mentve. Hamarosan áthelyeztek a 16. altáborba „eü katonának”, szanitécnek az ottani orvos mellé.

A kijevei lágerben volt időm gondolkodni. Immár háromnegyed éve vagyok a szovjetek vendége, de soha, semmilyen formában, sehol nem foglalkoztak azzal, hogy önként jöttem át. Már otthon hallottunk harangozni arról, hogy a frontvonalakon, a harcok állása közben az oroszok hangszórókon biztatják a magyar katonákat, jöjjenek át, adják meg magukat, s előnyös bánásmódban lesz részük: a háború után gyorsan hazamehetnek stb. Fogoly koromban nem foglalkoztam ezzel a problémával. Nem tudnám megmagyarázni, miért nem. Most, írás közben üt szeget a fejembe a kérdés. Jó néhány évtized múltán, kissé mélyebbre merülök sodródásaim boncolgatásába. Mondjam röviden, hogy akkor más gondok foglalkoztattak? Ez is igaz. Kinek szóltam volna? A hónapokig bennünket kísérő géppisztolyosoknak? Erős a gyanúm, hogy ezek a katonák nem is voltak felkészülve az ilyen kérdésekre. Esetleg az elején, ott Kolomeában, a fiatal gárdisták adhattak volna „dokumentet” – ha egyáltalán létezett ilyen. Közben, hónapokon át soha, senki meg se kérdezte: ki vagyok? Háromnegyed év múltán vették fel először adataimat a bunkerlágerben. Itt se jutott eszembe az önkéntességgel dicsekedni. Talán azért nem – gondolom most – mert nem ezért jöttünk. A nyilas – náci világ elől menekültünk. Az állítólagos kedvezmények követelése meg sem fordult a fejemben. Az átjövés utáni hónapokban a temérdek baj, kínlás közepette minden különbség fekvése nélkül, egy voltam a többi hadifogoly között. Nem állítom, hogy ezt akkor tudatosan megfogalmaztam magamban, de teljes (és kényszerű)

szolidaritás alakult ki bennem a hadifogolytársakkal. Egyébként is azt hiszem – esetleges kivételektől eltekintve – az egész átcsábítás blöff volt. Nem is életszerű a frontokon igazolványokat, úrlapokat kiállítani...

S most egy történelmileg is fontos problémával folytatom beszámolómat. Szabályzatuk szerint a láger külső-belső szerkezete a következő képen alakult. Háromszoros szögesdrót, őrtornyok, rajtuk géppisztolyos katona, akinek elvileg lőnie kell, ha egy fogoly a kerítéshez lép. Ez a szakasz katona adja a portaszolgálatot és a kíséretet, amikor a brigádok munkára vonulnak. A tábor területére nem léphetnek. Belső vezetőségünk néhány szovjet tisztből áll, fegyverrel ők se léphetnek be. A kerítésen kívül helyezték el az irodát két tisztviselőnővel, a fürdőt, a raktárt. A hadifoglyok soraiból kikerülő apparátus pedig: lágerparancsnok, helyettese, (nálunk) orvos, szanitéc, kultúrfelelős, borbély, szabó, cipész, szakács. Valamint VK-karszalagosok, akik a munkahelyeken ügyeltek arra, hogy az emberek el ne kóboroljanak (s lehet arra is, hogy illetéktelen üzletelő se közelítsen). Úgy vélem, azért alakították ki ezt, a hadifoglyokból álló szolgálatot, hogy megkönnyítsék a kapcsolatot, a parancsok kiadását és minden más kapcsolattartást a szovjet vezetőség és az állomány között.

A szovjet lágerparancsnok kapitány a foglyok soraiból is kinevezett „belső” parancsnokot. Nálunk az 1945-ös konszolidációtól kezdve Rosenberg Miklós, egykori zsidó munkaszolgálatos kapta ezt a tisztet. Az orvos dr. Rochlitz Károly is zsidó származású munkaszolgálatos, asszisztense én, ugyancsak. Parancsnok helyettes Szepsi József debreceni református tanárember (nyilván malenkij robotos, különben tisztí táborba lett volna a helye.) Tehát: a szovjetek kivételeztek a zsidókkal? Szó sincs ilyesmiről. Nálunk azért alakult így, mert 1944–1945-ben zsidó származású orosz kapitány vezette a tábort, ismerte az európai tragédiát, s így, a mi személyünkön és az ő lehetőségein belül gesztust kívánt tenni. A maga kis jóvátételét. Legjobb tudomásom szerint, semmiféle felső utasítás se létezett egyik vagy másik nemzet fiainak, még kevésbé a zsidó származásúak előnyben részesítésére. Ha lett volna, úgy az előző év vándorlásai közepette legalább egyszer tudomásomra jut – attól kezdve, hogy civil ruhában, sárga karszalaggal jelentkeztem Delatinnál és Kolomeában. De semmi jel.

A Kijevet megelőző időkből néhány lágert megjártam. Emlékszem a kolostorra. Ott német volt a hadifogoly-parancsnok, a helyettes, valamint mindenki, akinek funkciót lehetett adni. Külön levesért. Másikban „lengyel uralom”: A fogoly-parancsnok is, helyettese is az. Ez a tábor egyébként megérdemel némi magyarázatot. A lengyelek gyűlölték a németeket (történelmi okokból és a jelen miatt egyaránt: kegyetlenségek sorát követték el ellenük a nácik a háború alatt. Ki akarták irtani a lengyel értelmiséget, s más háborzongató terveik is voltak velük kapcsolatban). Ugyancsak történelmi hagyományként az oroszokat is utálták. Így két katonai szervezetük alakult az 1939-es vereség után: egy kommunista vezetésű, a Vörös Hadsereg keretében, és a Honi Hadsereg, amelyik mindkét oldallal hadilábon állt. Ez utóbbi soraiból kerülhettek katonáik szovjet hadifogságba.

Inkább fordítva tehető fel a kérdés: miért bántak a hozzájuk került munkaszolgálatosokkal ugyan úgy, mint a náci hadsereg tagjaival vagy a németeket támogató más nemzetiségű foglyokkal? Miért nem tettek közöttük semmilyen különbséget? Erre a kérdésre legjobb tudomásom szerint hivatalos válasz nem hangzott el. Én megpróbálok válaszolni, pontosabban és szerényebben fogalmazva, dióhéjban elmondani véleményemet, némi személyes tapasztalattal fűszerezve. Két oldalról közelíthetek a témához: mit gondolhatnak, illetve mit gondolhattak akkor a fogságba került munkaszolgálatosok, és mi motiválta a Szovjetuniót e tekintetben. Ne felejtjük el, hogy Sztálin és a bolsevik párt az egész kommunista mozgalom képviselőjének, tanítómesterének, irányítójának tekintette magát, és sok tekintetben tükrözte is azt. De a jelenség, amiről írni akarok, túllép ezen a határon, küszködött vele (és küzd) az egész baloldal. A zsidóság egy sor kiváló embert adott a legkülönbözőbb országokban és korokban a munkásmozgalomnak, maga az alapító atya, Marx Károly áttért német zsidó. Ilyen származású emberek tömegesen árasztották el a szociáldemokrata és a kommunista pártokat. Érthető miért: ezek a mozgalmak ideológiájukban felcserélték a vallási ellentétet egy másikkal, az osztályharccal. A zsidóság úgy vélhette, hogy ennek az eszmének, politikai – társadalmi rendszernek uralomra kerülésével megszabadulhat a kétezer éves átoktól: az antiszemitizmustól. Emlékezzünk későbbi, itthoni példákra: a származás kutatása megmaradt a kommunista párt idején is, de most azt firtatták, ki munkácsalád sarja és ki másé. Kétezer év

bonyodalmaiban azonban nem lehet új ideológiai tételekkel gyorsan kitörölni a társadalmi életből, az emberek érzelmi és gondolati világából. Az antiszemitizmus bekerült a szocialista mozgalmakba, pártokba. Sok példát lehetne hozni erre, de azt hiszem, sokaknak van e tekintetben saját tapasztalata is. Ennek a helyzetnek mellékterméke volt szinte az egész huszadik század folyamán, különböző időpontokban és országokban e pártok irányító apparátusának csendes, olykor nem is olyan csendes „zsidótalanítása”, jobban mondva az „arányok” megváltoztatása. Sztálin például radikálisan adta ennek tanújelét. Hatalma megeremtelése után, az októberi forradalom sok zsidó származású vezető szervezőjét (igaz, másokkal együtt) kivégeztette. No de hadd térjek vissza a magam terepére, a hadifoglyok világához.

Ott kint erről a témáról senkivel, legkevésbé szovjet illetékesekkel, soha nem beszéltem, ezért csak feltételezem, hogy főként ez a fent vázolt helyzet készítette arra őket, hogy semmiféle kivételt se tegyenek a munkaszolgálatosokkal. Talán azt is mondták volna, ha kérdezem, hogy: „Egy kutya, ha lövészárkot ásol, vagy onnan lövöldözöl!” De nem kérdeztem, nem mondták, s a mi esetünkben nem is igaz. Tán azt az érvet is hangoztatták volna, hogy ők „mindenkivel emberségesen bántanak”. De mondom, nem firtattam a dolgot, csak magamban spekulálgatok, a magam sorsát közvetlenül érintő tényeket próbálok összeszedni.

Többféle módon juthatott egy munkaszolgálatos, illetve egy civil zsidó ember szovjet hadifogságba. Hagyományos háborús módon, ott, ahol a magyar honvédség és a Vörös Hadsereg érintkezésbe került, egyszerűen kifejezve: a fronton. A Donnál, Voronyezsnél vagy másutt. A Don-kanyarban például, ahol a 2. magyar hadsereg keretében sok munkásszázad is állomásozott és dolgozott – az áttörés után a legnagyobb arányú veszteséget ők szenvedték el. Másik mód a lemaradás, az átszökés volt, amint azt mi is tettük. S végül a málenykaja rabóta (egy kis munka) sodrában, mely jelenséget népnyelvünk „malenkij robot” kifejezésre egyszerűsített. Ez az emberfogdosás főként abból állt, hogy szovjet katonák Budapesten és másutt összetartották civileket, katonakorú utcai járókelőket, és a Szovjetunióba szállították munkára. Hozzánk is érkezett 1945 nyarán egy ilyen csoport. S ha itt egyáltalán megengedhető a humor, hadd mondjak el egy tragikomikus esetet. Jött az új fiukkal egy pesti ember, aki később itthon is jó barátom maradt: Kiss Antal, a ferencvárosi előljáróság tisztviselője. Úgy került a csoportba, hogy hadifogságba induló barátját búcsúztatta a Keleti pályaudvaron. A kísérő katonák meglátták és őt is feltették a vagonra. Így húzott le két évet velünk, a 16. altáborban. Számos olyan esetről olvastam, melynek során a német haláltáborokból hazatért hitsorsosaimat is befogták, s vitték ki munkára. A fronti események során, mint említettem, akadt, aki önként jött át. Ezekre a szovjetek elmondhatták, hogy menekültek, akiknek ők adtak menedéket. Ebben az érvelésben (ha esetleg valahol elhangzott), volt logika – a háború befejezésének percéig. De nem két-három évvel tovább, nem is szólva a helyenként durva bánásmódról. Lehet, hogy furcsa, de megpróbálok az akkori szovjet kormány fejével gondolkodni: szerintük mi, a frontra küldöttek is a szovjet földet megszállókhoz tartozunk. Am a kényszermunkások, a sárga karszalaggal megbélyegzettek, a megalázottak szemében is így van? Végül is hogyan kellett volna feloldani ezt az ellenmondást?

Hadd fűzzem mindehhez, hogy annyit már ott kint eldöntöttem magamban: ne tiltakozzunk! Éppen a jövőző zsidó-keresztény jó viszony szolgálatára – helyes, ha bennünket nem kezelnek külön.

„Teljes értékű foglyok”

A munkaszolgálatosok szovjet hadifogságban kérdés jó néhány évtizeddel az esemény után, a nyolcvanas évek végén került elő. S nem véletlenül. A szocialista rendszerben tabu volt. Legalább is „a rendszer” nem vette szívesen, ha az ember beszél róla. Ezután azonban megnyíltak a kapuk, jobban mondva a szájak. Ekkor jöttek létre bánhidai munkaszolgálatos találkozóink, jutott eszembe, hogy megírjam első visszaemlékezésemet. S ettől kezdve figyeltem arra, hogy mások miként élték át e korszakot. Most arra iktatok ide példát, hogy más munkaszolgálatosoknak másutt milyen sorsuk lett. A torontói *Menorában* úgy húsz évvel ezelőtt olvasói levelet olvastam ezzel a címmel: *Éhségstrájk orosz hadifogságban*. A szerző 1944-ben Lembergben szökött át többedmagával, „amikor a kommunista paradicsomról a hírek még biztatóknak hangzottak”. A legkülönbözőbb

nemzetiségűekkel együtt lágerről lágerre vitték őket. Velem ellentétben ők igyekeztek magyarázgatni a szovjet tiszteknek, hogy „sose volt fegyverünk, bennünket kényszerítettek munkára fegyverrel”! Hiába. Az utolsó színhely Odessza, ahol egy antiszemita ukrán kapitány a zsidókból álló brigádokat a legnehezebb, a németeket a legkönnyebb munkahelyre küldte. Panaszos levelet írtak Sztálinnak és Gromiko külügyminiszternek (alig hiszem, hogy megkapták). Éhségstrájkba kezdtek. Végre kijött egy bizottság, a kapitányt leváltották, a helyzet megjavult, s 1948-ban hazajöttek. Az aláíró dr. Dengelegi Tibor (New York) szellemes, ironikus meghatározása szerint: „teljes értékű hadifoglyok” voltak.

Azoknak a jobb erőben levő muszosoknak a döntő többségét, akiket nem döntött le lábáról betegség, akiknek sikerült átvészelnük a fogság gyakran kritikus kezdeti időszakát – ez a következtetés vonható le több emlékezésből –, a háború befejeződése után még két-három évig ott tartották a Szovjetunióban. Jó néhányan az északi sarkkörön túl fekvő Vorkutától a karagandai szénbányáig és az Urálban levő ipari övezetig, hadifoglytáborokban őrizetteként, más társaikkal együtt, igen nehéz munkát kellett végezniük.

Tény, hogy mindent összevetve, a zsidó hadifoglyokkal nem bántak sem jobban, sem rosszabul, mint a többiekkel. Sőt. Néhányan, mint a náci koncentrációs táborok túlélői kerültek szovjet lágerekbe.

A szabadon bocsátás 1946-ban kezdődött – valójában több mint egy évvel az után, hogy a Szovjetunióból való hazaszállításukért a túlélő zsidók szervezetei Magyarországon a nyilvánosság előtt is felléptek. De még jóval korábban is jól esett volna nekünk, a zsidótörvényekkel sújtottaknak akár fegyverrel is visszatérni és egyenlő félként szembe szállni a nyilas gyilkosokkal, a vagonirozató csendőrökkel, a kíméletlen századparancsnokokkal, keretlegényekkel – és természetesen Magyarországon német megszállóival. Érzelmileg igen, de azt hiszem, nem lett volna szerencsés megoldás. Ezáltal igazuk volt azoknak a moszkvai magyar emigránsoknak, akik a hírek szerint bennünket ilyesméről lebeszéltek. Máig is hallgathatnánk, hogy „a zsidók fegyveresen, a megszálló Vörös Hadsereg segítőként jöttek, magyar honvédekre, magyar emberekre, magyar városokra és falvakra lőttek!” És senki se beszélné a közéletben arról, hogy honvédeinket eredendően az akkori bűnös politikai osztály szolgáltatta ki értelmetlenül Hitler örületének. (Csak csendben hozzátéve, hogy ezzel Trianon legkisebb korrekcióját is lehetlenné tették!) Elnézést kérek a cinizmusért, de én így értelmezem a muszosok címére küldött tanácsot: „Maradjatok ti csak mártírok!”

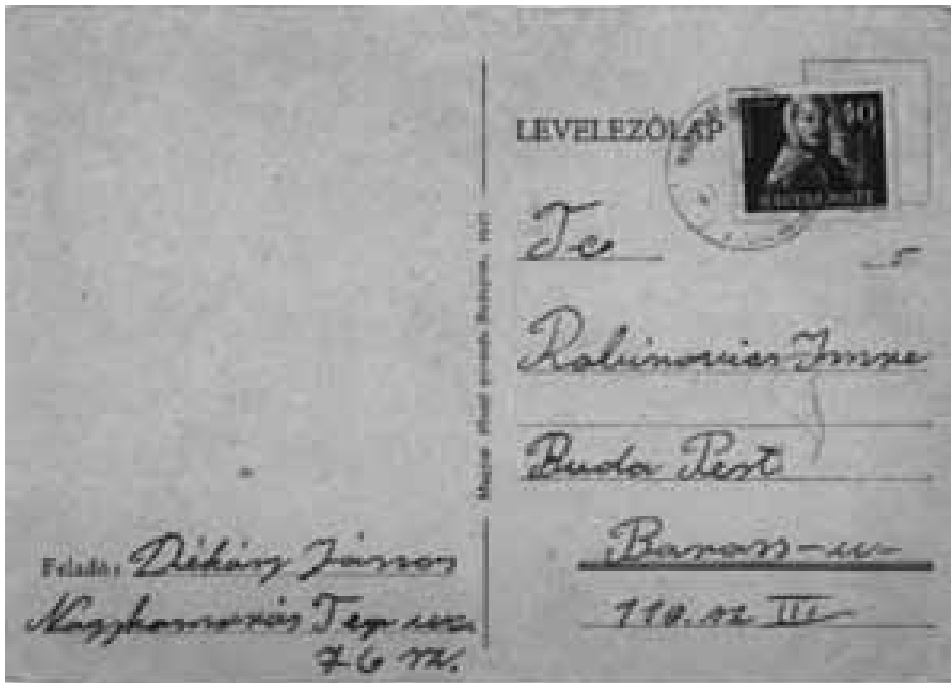
„Zsidóuralom?”

Mi hárman, volt munkaszolgálatosok – Rochlitz Károly doktor, Rosenberg (később Rostás) Miklós (mindketten egy-egy ukrainai frontszakaszon estek fogságba) és én – anélkül, hogy ezt részletesen megtárgyaltuk volna egymással – a következő vezetési, kapcsolattartási módszert alkalmaztuk a magyar honvédek és (mutatis mutandis) a németek irányába. Legénységi tábor volt, s ez megkönnyítette dolgunkat, a barátságos kapcsolatrendszer kialakítását. Igaz, az otthoni munkaszolgálatos századok keretében is bőven akad durva, brutális tizedes, őrmester, tehát legénységi állományú keretlegény: az itteniek között tudunkkal nem. S nem is ez volt fő szempontunk. A kérdés: lenyilasozzuk a honvédeket és lenácizzuk a németeket, vagy nyissunk új fejezetet a mi kis körünkben? Elsősorban természetesen a magyarok körében. Teremtsünk velük egyenrangúságot, mutassunk emberséget? Szinte ösztönösen meg akartuk mutatni, hogy otthon egy sor hazugságot hallottak rólunk. Bizonyítani, hogy aki hatalmon van, az is lehet humánus, igazságos. Kerek pereg kimondva: ilyen „a” zsidó ember, és nem olyan amilyenek otthon a zsidótörvények és a szónoki emelvényeken elhangzott handabandázások állították. Miklós, aki a háború befejeztével megindult vöröskeresztes levelezés útján itt tudta meg, hogy feleségét és kislányát elpusztították Auschwitzban – változatlan bölcsességgel irányította a tábort. Rochlitz Karcsi az orvosi etika szabályai szerint és az éjjel-nappali készenlét eszközeivel igyekezett és tudott is segíteni a betegeken. S végül az én természetemnek és társadalmi szemléletemnek egyaránt megfelelt ez a magatartás és a zsidósággal szembeni előítéletek elleni küzdelemnek ez a módja. Ápoltam a fogolytársakat, kultúrműsorokat szerveztem. Némétül is beszéltem, nem volt nehéz barátságos viszonyt teremteni a Wehrmacht egykori tagjaival. Előadást tartottam nekik az antiszemizmusról. Ne tessék gúnyosan mosolyogni!

Jól tudom, hogy ilyen körülmények között mindenki fegyelmezetten ül, végighallgat, s az se mer megmukkanni, akinek más a véleménye. Minden esetre olyasvalamit hallottak, amit eddig nem, amiről enyhén szólva is kevés fogalmuk volt. De elsősorban nem is a történelmi érvekre igyekeztem építeni „átnevelésükör”, hanem a személyes hatásra. S úgy éreztem, sikerül: befogadnak. Három rajnai fiú például sajátos német módon igyekezett fenntartani lelki egyensúlyát: hetente egyszer összeültek beszélgetni az otthonról, a Heimat-ról. Bensőséges dolog. S egy idő múlva engem is meghívtak maguk közé erre az alkalomra. Ezek után annyi valószínű, hogy nem a Stürmer szuggerálta „zsidóképet” vitték haza magukkal. Ebben az esetben érvényesnek tartottam Sztálin mondását: „Hitlerék jönnek, Hitlerék mennek, de a német nép marad.” Szemléletem később igazolódtott, amikor külpolitikus újságíróként évtizedekig jártam keresztül kasul az NSZK-n, vagyis azon a nyugati Németországon, amely alátámasztotta a megváltoztathatóságra, a teljes átalakulás lehetőségébe vetett hitemet.

Természetesen és elsősorban a magyarokkal alakultak ki kapcsolataim, honfitársak voltunk. Ennek megfelelően viselkedtem, s a kedvező válasz nem maradt el. Elismerem, bizonyos mértékig kiemelt helyzetben voltam immár, de ezt arra használtam fel, amit a németekkel kapcsolatban kifejtettem, de fokozottan, valóban honfitársi módon. Imre bajtársnak szólítottak, s volt aki Imre testvérnek. A magyar hadifogyokkal kapcsolatban természetesen másként és sokkal erőteljesebben, a háború után igazolódtott szemléletem helyessége. Amikor mindenki hazatért s a társaság szétoszlott, Kijev bevonult a százszor elmesélhető háborús történetek közé, a tábori függőség a múltba vész. Ilyenkor derülhet ki, hogy ki miként tekintett a másikra. Míg a németektől a történelmi, a globális, addig itthon a személyes visszaigazolást, a pozitív bizonyítványt kaptam meg. Egykori honvéd és munkaszolgálatos fogolytársakkal hosszú, többekkel örök barátságot. S ezért szívből hálás vagyok nekik. Hadd vegyem sorra néhányukat. Testi-lelki jó barátom lett Rochlitz Karsci. Feleségestől rendszeresen összejártunk, s ha családomban valami egészségügyi gond volt, hozzá fordultunk először. Sajnos, a szívgyógyászt évekkal ezelőtt elvitte a szíve. Rosenberg – Rostás Miklóssal nem sokáig tarthattuk a kapcsolatot, testvérével együtt kivándorolt Argentínába. Magyar mintára textilgyárat alapítottak. De amikor hazalátogatott, soha nem maradt el a találkozón a New York kávéházban. S most Kiskőrösre megyek. Gellért Imre egykori honvéd, borbély és fodrász, egyben a helyi tűzoltók zenekarában vendég hegedűs. Ő is élete végéig barátom maradt, gyerekeinek Imre bácsija vagyok, Kiskőrösön számtalanszor vendéglátónk. Kati lányával (aki ma már felnőtt gyerek anyja) legalább újévkor telefonon beszélünk, jókívánásainkat küldjük a mindkét oldalon népes családnak. Bagdi törzsszermester (táborunk hegedűkészítője, „Stradivarija”), korábban hivatásos katonára, a háború után feleségével felkeresett a *Szabad Nép* szerkesztőségében, valamilyen lakásügyben kérte segítségemet. Néhány évvel később én kerestem meg a Váci úti Elzett zár-és lakatgyárban, ahol ez az aranykezü ember szocialista brigád vezetője lett. Grünfelder (becézve Grünfi), neve ellenére keresztény, a háború előtt pesti könyvkereskedésekben dolgozott. A háború után többször is eljött a Csalogány utcába beszélgetni, aztán látogatásai valahogy elmaradtak. Különös emberke tért még egy darabig vissza a múltból: alacsony, igen sovány, clown-arc. Valamikor zsoke. Negyed-félévenként megjelent hol a szerkesztőségben, hol a lakásomon. Azt mondta, hogy vidékről jött, de a visszautazáshoz már nincs pénze. Mindig egy tiszességtávozott. Megpróbáltam vele is bajtársi hangot megütni, de soha nem tegezett vissza. Aztán az ő látogatásai is elmaradtak. Kiss Antal, a ferencvárosi előjáróság főtisztviselője, haláláig minden karácsonykor felhívott negyedórás emlékező beszélgetésre. Bánom, hogy húzva az időt, csak akkor mentem el hozzájuk, amikor már csupán az özvegyével tudtam találkozni. Megható emlékként őrzöm a parasztfiú, Dékány András két levelezőlapját.

A mi kis kórházunkban barátkoztunk össze. Tőle is értesülhettem arról, hogy 1947 kora őszén az altábor minden magyarja itthon van. Az írás nem ment könnyen neki, ez látszik sorain, mégis, hazatérése után rögtön gondolt rám, s a „Kedves Imre Testvér” megszólítás mindent elmond. Sok egyéb között azt is nagyon bánom, hogy nem tettem eleget meghívásának. Igaz zürös idők voltak, de ez nem kifogás! Amikor ezt a mulasztást, sokkal később pótolni akartam, levelem visszajött: „Címzett ismeretlen.” A két levelezőlap, amelyet itthon, 1947 őszén és telén kaptam tőle: tábori bizonyítványom, az emberi kapcsolatokról, a zsidó-keresztény viszonyról szóló elveim bizonyítványa.

Kelt levelém 1902. márc. 20. kán.
 Kedves Imre testvér! Vágyom az
 igazságot a legy. ügyeiddel kapcsolatban
 hálá. Jelenek én is egyetemesen vagyok
 amit Imre testvér néked is ismét
 kívánok Imre testvér engem is hogy a
 segítség mára is jelen kértednek alapján
 érdekeltem hogy Imre testvér nehan.
 qudjal hogy ismét intam néked
 ezt a levelet azért gondoldod testvér
 hogy elváltam magától a nagy
 örömeim is ezáltal egy kisrit mag
 kedvem a levelet azért de azért nehan.
 qudjal Imre testvér leghet a járó
 honap. négy félle félleghet kegyeri
 és mag. mag. magam is a pontozom
 hogy mikor a nagyth. Jelen. Jelen.
 Imre testvér válasszát várak János.

S most vissza a lágerbe, az 1945 és 1947 közötti időkhöz. Volt egy pont, ahol nem ismertünk bajtársiasságot: gyilkosokkal nem paroláztunk. Kezdetben volt a németek között néhány Waffen-SS katona, őket azonban hamar átvitték más, nekik szervezett táborba. De amíg itt voltak, felháborító helyzet állt elő. A nemzetközi egyezmények szerint tiszteletben kell tartani mindenki rangját, s mivel ezek legénységi állományuk mellett is magasabb rangúak voltak, mint az átlag német katona – ők lettek brigádjaiknál a VK-sok. Felügyelők. Nem hallottam róla, hogy legénységük lázadozott volna e visszas állapot ellen. Megszokták. Szerencsére hamar eltűntek, s a probléma megoldódott. De megmaradtak a „mi” csendőreink. Hárman voltak, emlékezetem szerint vagy törzsőrmesterek, vagy főtörzsőrmesterek. Tehát a túlnyomó nagy többségnél magasabb sarzsival. (Nyilván tábori csendőrként estek fogságba.) Ennek megfelelően belőlük is VK-s lett. Ezt azonban már nem túrtuk. Elmondtuk az oroszoknak, kikkel van dolguk. Azonnal leváltották őket. Ennél többet nem tehattünk.

Elismerem, 1945 tavaszától nekem valamivel jobb lehetett a közérzetem, mint a lágerlakók átlagának. De leszögezhetem, bántódása senkinek nem esett, a koszt – ellentétben a környék lakosságának ellátottságával – a kondíció fenntartásához elég volt (bár a fogoly mindig éhes). Nem halt meg, egészségileg nem szenvedett senki, és a hazatérés utáni értesüléseimből azt a következtetést vonhattam le, hogy a mi magyarjaink épségben megjöhettek. Tudom, évekig szögesdrótos kerítés mögött élni, távol a családtól, az otthontól, a hazától, nehéz és fájdalmas. A fenti minősítést mégis kötelességem leírni, mert másoknak, másutt más élményeik voltak, a visszaemlékezések igen változatosak. Azok is az igazsághoz tartoznak és az enyém is.

Újra a németekről

A háború éveiben meglehetősen sokat voltam együtt németekkel. Katonákkal, még a magyar oldalon is, Proszkurovban, mint a szövetséges haderő tagja. Mert félreértés ne essék, a munkaszolgálatos századok a szabályzat betűi szerint a honvédség alakulatai voltak. (Részletekbe most nem megyek.) Azt a félévet (1943. november–1944. március) „katonai együttlétnek” nevezhetem. Majd nagy közös katlanba kerültünk: szovjet hadifogságba. Nagyjából 1944 nyarára nőtt akkorára a létszámban menetszlopunk, hogy a magyar és a német sorok összekeveredtek. S az ezt követő télen a 16. altáborban, az eddigiektől eltérő módon csaknem három esztendő együtt töltöttünk.

Azokban az időkben, amikor Hitler megszállta Magyarországot, az SS és a Gestapo – a magyar államapparátus nyílas érzelmű tagjainak támogatásával – megkezdte tobzódását, én, a volt munkaszolgálatos együtt töltöttem az időt ugyanannak a Németországnak egyenruhásaival. Nyilvánvalóan – és szerencsére – nem helycseréről volt szó! Mi nem vettük át a gyilkos SS-apparátus szerepét, (a szovjet őrség se), és németjeink nem váltak koncentrációs tábori Heftlingekké. Egyébként is, a foglyok sorából kikerült parancsnoknak, így Rosenbergnek, korlátozott hatalma volt: munkabeosztással, hasonló más intézkedésekkel könnyíthette vagy nehezíthette emberek, csoportok sorsát, hatott a szovjet vezetők hangulatára, motiválhatta intézkedéseiket. Bár, mint egyszer már említettem, megválaszthatta beszéd (mai kifejezéssel kommunikációs) stílusát. Égésében véve azonban itt mégis csak mi voltunk felül és ők a beosztottak. Nagyjából egészéből ismerve, amit Hitler az orosz néppel tett, sokkal jobban féltek is, mint mi. És ez, az akkori Európát tekintve, mégis óriási különbség köztünk és köztük.

Leszögezhetem tehát, hogy ezek a németek, kikkel a három évet eltöltöttem, egyszerű katonák. Minden valószínűség szerint. Még valami szűrőfélén is átestek. A láger szovjet tisztikarához tartozott egy fiatal elhárító, vagyis NKVD-s hadnagy. Időnként – előttem ismeretlen névsorból – magához hívatott egy-egy németet, és „elbeszélgetett” vele. Nem bántam volna, ha háborús bűnös vagy egyéb vétkes lebukik nála, de kihallgatásai nyomán egyetlen embert vittek el. Igaz, róla már korábban tudtuk, hogy valami van a füle mögött. Mi, magyarok nem érdekeltük a hadnagyot, az SS-világ tagjaira vadászott. Így történt tehát, hogy Kijev egyik lágerében „zsidó vezetés” és német legénység békésen megfér s élt egymás mellett. Részünkről ugyan nem tudatosan, nem előre tervezetten, inkább ösztönösen történt, hogy abban az Európában, amely tragikus sorsok, események ezernyi változatát mutatta fel – mi a békés egymás mellett élésnek kis kísérleti laboratóriumát hoztuk létre.

Új gondolatok is megértek ebben a „laboratóriumban”, illetve ennek hatására későbbi, tudatosabb korbanban. Emlékezzünk, egész hadifogoly pályafutásom azért kezdődött, mert a németek megszállták Magyarországot. Durrogó motorosok, peckesen menetelő vassisasok. S itt? Hol volt már a peckesség, a csattogó menetelés, a mindenkit legyőzni vágyás? Mondják, a háború utolsó két-három évében „a bolszevikoktól” való halálos félelem adott erőt nekik a végsőig kitarásra. Azután itt, a mi lágerünkben legalább is, a háborús viszonyokhoz mérten konszolidált körülmények között mindkettő eltűnt: a peckesen csattogó menetelés is (ami azt fejezte ki, hogy mindenkit le tudunk taposni!), s a náci által beléjük oltott vegyes érzelem, amely a faji fölény, a gyűlölet és a mindezek mögött megbúvó félelem keveréke volt. Maradt egy rajnai zenész, egy drezdai szakács s így tovább. Itt kezdet érlelődni bennem a felismerés, hogy az emberek sok mindenre felhasználhatók: derék polgárok maradhatnak, gyilkoló gépekké is válhatnak (két szélsőséget említve a sok-sok változatból).

Attól függ, milyen rendszer része, mondhatnám alkatrésze lesz. Békés polgári körülmények között, kulturált társadalmakban ez a probléma árnyaltabb – de amikor a háborús örület, illetve az ezt előkészítő eszmei roham kitör – nincs menekülés. Vagy talán a német a harmincas–negyvenes években nem volt kulturált ország? Az volt és maradt volna is, ha... Az én fogolytársaimhoz hasonlók visszazökkenéséhez igaz, némi átmenet kellett. Először is megtanulták, hogy egy-egy veszített ütközet után, „Hitler kaput! Hitler kaput!” – kiáltással fogadják a szovjet katonákat. A kolostor-láger falán látniuk kellett életük valószínűleg első náciellenes gúnyrajzát: Hitler, az imperia-lizmus láncos kutyája! Van egy történetem, amely nem hadifogságban játszódik, de jól illusztrálja tételtemet a személy és a körülmények viszonyáról. Egy német kisvárosban csendeskén dolgozott a háziorvos. Addig, míg be nem hívták a hadseregbe. A Balkánra helyezték, ahol többszörös gyilkos, majd börtöntöltelék lett belőle. Ha otthon tud maradni, s a náci nem torzítja el a lelkét – egész életén át a környék doktor bácsija maradhat. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy az ember nem felelős a tetteiért. Teljes mértékben. De a körülményeknek, a mi esetünkben a történelemnek igen nagy szerepe van: a vezetők, az ideológiák gyártói a fő felelősek a bűnökért. S az az egyértelműen jó irányú változás, amelyen a háború utáni német átlagember Nyugat-Európa átalakulásával együtt átment – ennek ékes bizonyítéka. Nem győzöm hangsúlyozni, hogy én, a külpolitikus, a sokat utazó újságíró, a Német Szövetségi Köztársaságban ezt személyesen is tapasztaltam: mint válik egy mérgezett lelkű nép a demokrácia, a tolerancia mintaképévé.

Még egy kérdés kívánczik ide: a szovjet parancsnokság, mondhatom így is: a személyzet s a német hadifoglyok viszonya. A bánásmód. A Szovjetunióknak nem csak „föellensége” volt Németország, hanem a „fajok küzdelmében” Hitler azzal fenyegette a szláv keletet, hogy óriási rabszolga-államot alakít ki belőle. (Aki nem hiszi, vegye kézbe Albert Speernek a *Der Sklaven Staat* című könyvét.) Nagyon szerény tanúja lehetek csak annak, mennyire és hogyan viszonozták az oroszok ezt a náci szándékot, általában a háború kirobbantását, a megszállást, a pusztításokat a német hadifoglyokkal szemben. Milyen volt a bánásmód a légerekben? Tettek-e különbséget az egyes nemzetek fiai között? Olvasmányaimból tudom, hogy a hazatért németek súlyos vádakkal nyilatkoztak az átéltekről, bajtársaik tömeges haláláról, nem szólva azokról a külön „perekről”, amelyeket Sztálin emberei indítottak „szovjetellenes tevékenység” címén sok, kezükbe került Wehrmacht-katona ellen. (Most nem a valódi háborús bűnös SS gyilkosokra gondolok.) Én három évig voltam velük együtt. A kolostorban, a bunkerlágerekben, a mi altáborunkban s a többi, hasonló szabályok szerint működővel a környéken. Nem tapasztaltam különbségtevést. Egy magyar katonatiszt, Lajtos Árpád vezérkari őrnagy érdekes, izgalmas visszaemlékezése is igazolja állításomat ebben az „egyenlő elbánás” kérdésben. Lajtos másutt volt, más körülmények között ugyan, de hasonló tapasztalt: „A maroknyi magyar elpanaszolta, hogy itt SS világ van. Kern és Fuchs az oroszok talpnyalója, korrupt kiszolgálója és a magyar kisebbség durva elnyomója. Kernernek joga van büntetni, bunkerbe zárni az embereket. A téglagyárban (!) németek a brigádvezetők, a magyarok mindig a rossz munkákat kapják. [Én, ezt olvasva, nem egészen értem helyzetüket, hiszen az SS számára tudtommal külön táborokat szerveztek!]

Az egyenlő elbánás viszont nem mondható el Hitler rendszeréről. Nem utolsó sorban azért, hogy a német katonában felkorbácsolja az indulatokat, a megvetést és a harci kedvet – a szlávokat alsóbbrendű »fajnak« nevezte, s ezt brutálisan érezte a szovjet hadifoglyokkal. Egy Bonnbán, 1991-ben megjelent könyv bújik meg a polcomon. A címe: *Keine Kameraden*. Alcíme: *Die Wehrmacht und die sowjetischen Kriegsgefangenen, 1941–1945*. A főcím kissé szabad fordításban

így értelmezendő: ezeket nem tekintjük bajtársaknak! Egy mondatot idézek a hivatalos hitleri indoklásból: »A bolsevista katona elvesztette minden ígényét arra, hogy úgy bánjanak vele, mint a genfi megállapodás szerinti katonával.« Ennek a szemléletnek valódi okát fent röviden elmondtam. A *Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt* egy 1992-es száma a helyzetet így összegezte: »A németek a második világháborúban mintegy tízmillió hadifoglyot ejtettek. Ebből három millió pusztult el. Legrosszabb sorsuk a szovjet katonáknak volt.«»

A német hadifoglyok nevében, általános helyzetükről nem akarok minősítést adni, nem feladatom, nem is tudnék. Amit velük kapcsolatban személyesen tapasztaltam, azt leírtam. Annyit fűznék ehhez, hogy minden valószínűség szerint a kijeji bunkerlágerben és környékén helyzetük hasonló volt, mint nálunk. Az összkép azonban e körzeténél és időszakénál sokszínűbb, riasztóbb. Ennek ábrázolására még egy forrást felhasználok. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1996-ban ismertette az osztrák Stefan Karner könyvét: *Hadifogság és internálás a Szovjetunióban*. Megtudjuk, hogy 1942 és 1945 között négy millió német katona esett szovjet fogságba. Kezdetben sok szenvedés, sok halál. Hadd fűzzem ehhez, hogy míg Hitler célja a „fajirtás”, addig a másik oldalon ilyesmirel nem erről volt szó. Bár itt se hiányzott a bosszúvágy, szidalom, kíméletlenség – úgy vélem a német foglyok szenvedéseinek fő oka a szovjetek felkészületlensége volt. (Még a háború kezdetére se készültek fel tisztességesen, nem hogy milliányi hadifogoly ellátására.) Az idézett szerző szerint a „konszolidáció” folyamánként 1944-be nyolc százalékra csökkent a foglyok halálozási aránya, majd 1945-ben négy százalékra. „Kilátásuk az életben maradásra lényegesen jobb volt, mint a szovjet hadifoglyoké a nemzetiszocialista lágerekben, ahol csaknem a fele pusztult el.” Az összképet azzal a sötét vonással egészíti ki, hogy Sztálin a háború vége felé s utána mintegy 280 ezer német ajkú férfit, nőt deportált Közép- és Dél-Európából. Kétségtelen: nem könnyű a bűnök „rangsorolása”.

S a másik oldal adatai? Egyetlen forrás van a birtokomban, egy orosz hadtörténeti folyóirat (*Vojenno-Istoriczeszkij Zsurnál*) 1990. 9. száma. Nem tudom, mennyire hiteles, valami kicsi reményt ad talán erre az a tény, hogy már a gorbacsovi glasznoszty korszakában látott napvilágot. Eszerint tehát az NKVD és a Külügyminisztérium „az ellenséges hadseregekben szolgáló 4 126 964 embert regisztrált hadifogolyként.” (És akit nem regisztráltak?) Ezek között 2 389 560 német, az „előkelő” harmadik helyen 513 767 magyar. Egyébként a táblázat huszonnégy nemzet fiait mutatja ki, (például 72 svédet). A hivatalos jelentés a regisztráltak közül 580 544 elhalálozottot mutat ki. S ha már itt tartunk, idézem Stark Tamást, a téma kitűnő történész ismerőjét: a magyar hadifoglyok száma a Szovjetunióban 600 000 körül mozgott s ebből 1951-ig 420–470 ezer tért haza.

Hazamenni!

Közben apám – nagy naivan – igyekezett támogatókat szerezni ahhoz, hogy engem hazahozzanak. Járt Szekefű Gyulánál (aki egy időben moszkvai nagykövetségünk is volt), s mint régi párttag és személyes ismerős, Szakasits Árpádnál, a szociáldemokraták elnökénél. Természetesen és érthetően jóindulatú, de üres ígéreteknél többet nem kaphatott. Rákosi Mátyás fenntartotta magának a lehetőséget, hogy mint „a fiúk hazahozója” szerepelhessen. Így született a következő levél.

Kedves Sztálin Elvtárs!

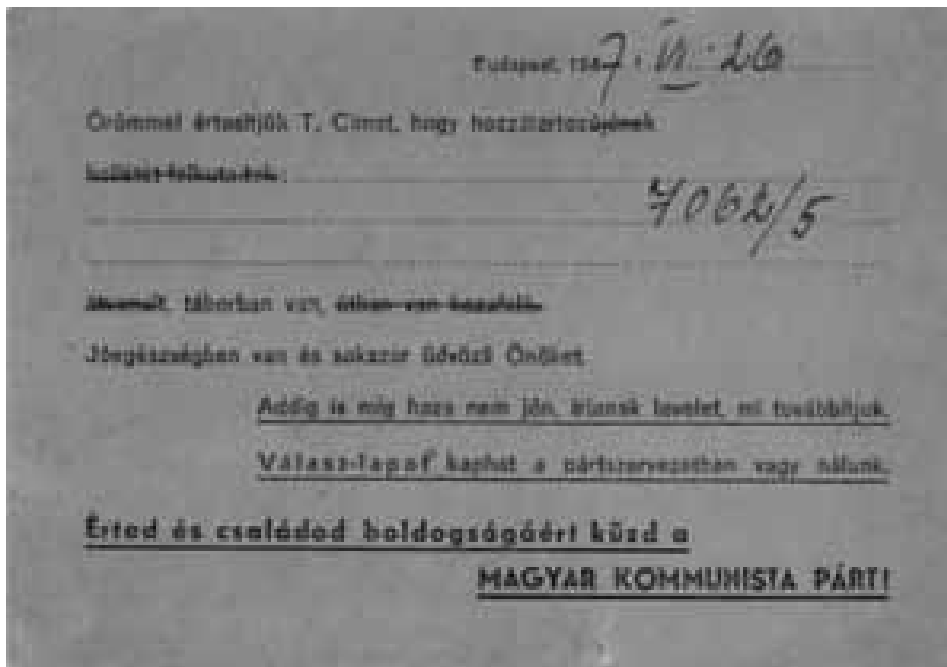
Az utóbbi időben a Szovjetunióban lévő hadifoglyok feleségei és hozzátartozói egyre gyakrabban fordulnak hozzánk, hogy nem lehetne-e a hadifoglyokat a békekötésben lefeketett határidőtől függetlenül még az idén hazabocsátani. Hivatkoznak arra, hogy Ön már annyiszor tanújelét adta szóval és tettekkel is annak, hogy megérti a magyar nép nehéz helyzetét és remélik, hogy ezúttal is nagylelkűen megérti kérésüket.

Én magam is három évig hadifogoly voltam, és így saját tapasztalatból tudom, milyen nehéz a hadifogoly és hozzátartozóinak helyzete. Nagyon kérem, hogyha lehetne tartja, teljesítse a hadifoglyok hozzátartozóinak kérését. Ezzel sok százezer honfitársamnak okoz nagy örömet.

Kérésemet még egyszer ismételve, maradok

baráti üdvözzellett
Rákosi Mátyás

Budapest, 1947. május 9.

Megrendezték ezt az (ismétlem számunkra örvendetes) színjátékot: mintha Rákosi tényleg írt volna levelet, mintha Sztálin ezt meglepetéssel, de aztán jóindulattal fogadta volna. Mintha egy reggel a Kreml levélbontójában így kiáltott volna fel a titkárnő: „Nicsak, posta Budapestről!” Az ilyesmit általában is előre, diplomáciai és katonai úton megtárgyalják. Valójában ez a Szovjetunió választási segítsége volt a magyar kommunistáknak. Bár úgy tudom, Nyugatról is érkezett figyelemztetés Moszkva címére, ne tartsa vissza még évekkkel a háború után is, a hadifoglyokat. A lényeg azonban az, hogy ebben az évben mintegy 170 000 magyar hazatért. Köztük én. S már szavaztam az őszi választásokon.

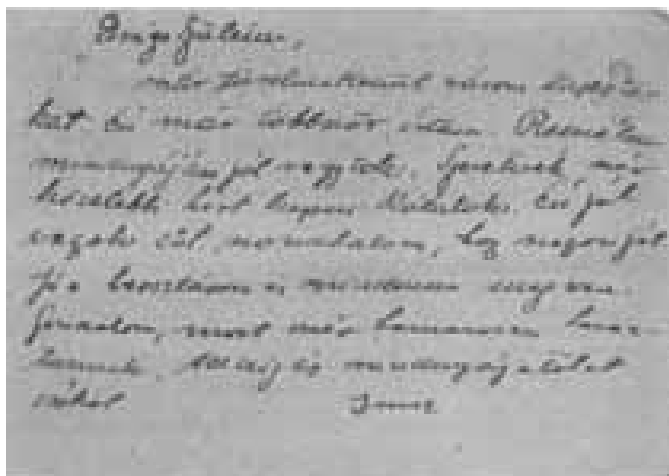
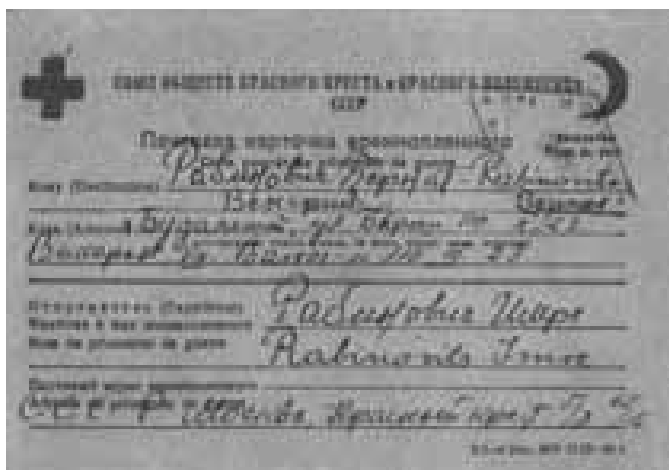
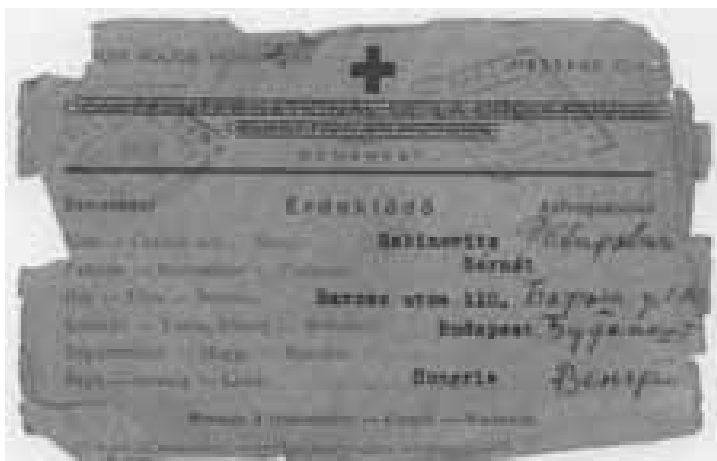
Az Igaz Szó

Előfordul igen gyakran, hogy egy újság nevét nem szabad készpénznek venni. Ezét sem. Mind abból, ami fejlécén áll, egyetlen volt igaz: ez a hadifoglyoknak szóló újság. De érdemes vele foglalkozni, hiszen célzást is teszek rá egyik levelező lapomon. Tehát a fejléc: „Igaz Szó / A szabad, független magyar köztársaságért/ A magyar hadifoglyok lapja a Szovjetunóban”. S miután 1946-ban már az V. évfolyamot jegyezte, 1941-től, a háború kitörésétől jelent meg. Olvasótáborra, gondolom később duzzadt fel. Cikkei tökéletes magyarsággal íródtak, látszott, hogy emigránsaink munkája. Főszerkesztője Illés Béla magyar író.

A mi altáborunkba soha, egyetlen magyar emigráns se jött el, nálunk nem szerveztek antifantafolyamokat. Mi több, hiába töröm a fejemet, nem emlékszem, hogy nálunk mikor, hányszor került kezembe ez az újság. Teljesen kiesett a fejemből, pedig ott kellett lennie, hiszen emlitem vöröskeresztes lapomon. Így aztán mostanában, hogy e visszaemlékező oldalakat papírra vettem, felmentem a Széchényi Könyvtárba, kikértem, átlapoztam az ott málladozó példányokat. Mindezekelőtt megállapítható, hogy az újság célja nem a lágeréletéről szóló beszámolás volt, bennünket akart megdolgozni, meggyőzni arról, hogy a szovjet élet a legszebb a világon, s az új Magyarországot csak a kommunista párt vezetésével lehet felépíteni. Felét szovjet témájú cikkek és ál-információk töltötték meg. Sztálin beszédek, nyilatkozatok, ünnepség Lenin halálának évfordulóján, benne Sztálin esküjének szövege, amelyet 1924-ben a koporsó mellett mondott. Sikerek, bombasztrikus öndicséret. Önáluk is 1947-ben voltak a „választások”, íme egy tudósítás címe: *A világ legdemokratikusabb rendszere alapján választ a szovjet nép*. A felület másik felét csaknem teljesen a hazai anyagok foglalták el. Ez önmagában nem lett volna baj. Sőt, minden szemernyi hazai hírre igencsak szomjajztunk. Volt is információs tartalma, de csak a kommunista párt szempontjai, megnyilatkozásai kaptak helyet. Háborzongató cím az 1947. februári számból: *Halál az összeesküvőkre!* Látszott, Rákosiék megkezdték mindenfajta ellenzék felszámolását. Megdöbbenve látom most olvasás közben, hogy az egyik táborban, ahol a hazai „ellenségek” elítélésére gyűlést hívtak össze, ki mindenkit soroltak ide: „Reakcióosok, szabotáló gyárosok, kereskedők, tisztviselők...” Már ellenségként szerepelnek a „jobboldali” szociáldemokraták. Számosan aláírták a propaganda nyilatkozatokat – de hát drótkerítések között, géppisztolyos katonák felügyelete mellett ki tagadta volna meg ezt? Feltételezem, hogy voltak, akik hitték is, amit aláírtak, másrészt olyan is, aki félrehúzódott. De az újságra ez a szellem nyomta rá bélyegét. Teljesen a sztálinista séma szerint.

Bár állandó rovat a Tábori élet, ennek a témának jut a legkevesebb hely. De azért lapozgatva a Széchényi Könyvtárban, találtam itt is érdekességet. Az 1947. január 8-i számban közlik, hogy a 62/3. és a 62/5. számú tábor kulturális csereegyezményt kötött. Hozzánk is ellátogatott egy szomszédos német csoport, bár csak egyszer. Az említett megállapodás nyilván kirakat – akciónak szánták, de mégis csak jó, hogy ilyesmire ösztönözték a hadifoglyokat. S a másik, ami ebben a hírben feltűnt, a szám. A 62. a kijeji bunkerláger kódja, mellette az altáboroké. Íme, ez a „kulturális egyezmény” mégis csak jelzi, hogy nem csak nálunk alakultak olyan állapotok, mint amilyeneket én leírok.

Minden zsurnalisztikai tökéletlenségét ellensúlyozta azonban egy nagyon olvasott rovat: „Üzenetek, keresések”. Én is így tudtam meg, hogy szüleim élnek és érdeklődnek, hol vagyok. S miután az én főtémám a munkaszolgálatos sors, felsorolok az egyik, kezembe került lapszámból néhány nevet. Valamennyien szovjet hadterületen estek fogságba, s nyilván a katonákkal együtt.

Tehát: Havas Lászlót, ki állítólag 1942-ben orosz fogságba esett, keresi bátyja. Königsberg Józsefet keresi sógora. Verő György 1943 januárjában Voronyezsnél esett fogságba, majd 1943-ban és 1944-ben rádión üzent, keresi felesége és sógornője. Singer Gábort, aki 1943-ban Alexejevskában fogságba esett, és 1943 márciusa során Brigaderoszkájában kórházba került, keresi felesége. Dr. Schmidek Endrét, fogságba esett az Oszkol-menti harcokban, keresik hozzátartozói. Springer Izidor Imrét keresi felesége. Olvasható még Adler György és Weimann György neve. Különös eset lehetett Liebermann Alberté. Utolsó címe: Kijev, Vozduho Flotszkája 40. Postafiók. Tehát nem tábori cím, hanem szabályos utcanév. Valami különleges helyzetbe került, netán megnősült? Keresik rokonai. S még két név – nem ebből a rovatból. Miközben lapozgattam ugyanis a könyvtárban a kopott példányokat, feltűnt egy Majakovszkij vers: *Akik örülnek a nehézségeknek* címmel. Fordította Örkény István hdf. Otthon aztán bővebben is olvashattunk arról, hogy az író is hadifogoly volt, színházat is szervezett (nyilván szakszerűbbet, mint mi), könyvet írt róla. Most látom, hogy Illés Béla is felfedezte magának a kitűnő tollú munkatársat. S a másik név. A háború utáni évtizedekben jó barátságba került Szabó László sakk nagymesterrel. Elmesélte történetét. Banktisztviselő volt, behívták munkaszolgálatra, s kikerült a keleti frontra, ahol fogságba esett. Valahogy azonban eljutott Moszkvába a hír, hogy az akkor már nemzetközileg ismert mester itt van. Az oroszok imádják a sakkot. Felhozták a fővárosba, s attól kezdve arany élete lett.

Indulás

Végre! 1947 júliusának első napjaiban összepakoltatták a mi és a többi kijevei tábor zsidó származású lakóit. Úgy látszik, valami gesztust mégis csak akartak tenni. A bunkerlágerben gyülekeztünk. Néhány tucat ember. Beosztottak bennünket egy Magyarországra induló nagyobb honvéd tömegbe. Ruházatunkat felfrissítették: orosz katonai fehérnemű (szalagos nyakú vászon-ing, gatyá). S miután óriási német katonai raktárakat zsákmányoltak, nekünk is juttattak ebből. Én egy halványszürke tisztí köpenyt kaptam (béléséből anyám szoknyát, húgom szép kabátot készített majd otthon). Máiig előttem a kép: nagy réten sok ember, rendezett sorokban. Itt már nyilván nem csak a volt munkaszolgálatosok vonultak fel. Előttünk kinyitva csomagunk. Figyelmeztettek, mindent ellenőriznek, semmit se szabad kivinni, főként pénzt és bárminemű irományt nem. Levelezésemet előzőleg megsemmisítettem, de kis hátizsákom korcában elrejtettem Vera Ivanovna (kórházunk ápolónője) fényképét, amelyet titkos emlékül kaptam még tőle, amikor férjhez ment és elbúcsúzott.

Bevagoníroztak, csatlakoztunk a hosszú szerelvényt megtöltő magyar hadifogoly tömeghez. S ha „a vagon” ennek a világháborúnak egyik jelképe lett, úgy ez a mostani, a hazafelé szállító – a legjobb válfaja. Nem húzták be az ajtókat, a félelmetes csikorgás-gördülést többé nem hallottuk. Egyetlen kereszttrúd védett a kieséstől, lábunkat kilógatva élveztük a tájat. Két állomáson kellett még kiszállni. Máramarossziget az utolsó szovjet szűrőhely: két nap. Már nem emlékszem, hogy sikerült értesítenem Szmuk Cáli családját (ő maga Bukarestben volt), de értem küldtek egy náluk elszállásolt szovjet tisztet, az kivitt hozzájuk, s a kertes ház teraszán szép, habos kávé délután töltöttünk el.

Utolsó állomás: Debrecen. Itt vett át bennünket a magyar hatóság. Semmilyen ünnepélyes fogadtatás, semmilyen díszbeszéd. Kiállították az igazolványt, mely szerint 1947. évi július hó 11-én érkeztem meg a Magyar Népjóléti Minisztérium Hadifogolygondozó Kirendeltségére. Odaírták, hogy 1944. március 29-én Delatinnál estem fogságba, és a kijevei 62/16-os lágerből érkeztem. Ruhám jó állapotban van, pénzt (tíz forintot) és élelmet kaptam. Üljek fel a vonatra és menjek haza. A vagonokból kiözönlő emberek semmiféle „hallgatási figyelmeztetést” sem kaptak. Illetve mégis: Ott állt valaki (már nem emlékszem egyenruhás vagy sem), s ezt mondogatta a fogai közt szűrve: „Aki nyilas volt, ne vallja be! Aki nyilas volt, ne vallja be!”

Apámat távirati úton értesítette a Magyar Hadifogoly Híradó: „Fia holnap a Nyugatiba érkezik.” Időpontot nem adtak, s így nem jöttek ki elém. Egyedül ballagtam haza, és 1947. július 12-én becsöngettem a VIII. ker. Baross utca 110. III. 23. sz. lakásba.

Táborok és táborok

Úgy látszik „hagyomány”, hogy időnkint sok magyar kerül orosz földre. Ami az első világháborút illeti, Markovits Rodion ír erről *Szibériai garnizon* című regényében, Munk Arthur *A nagy káderben*. Alcíme: *Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországról*. Hiressé vált a másik oldalról, a franciákról mesélő Kuncz Aladár *Fekete kolostora*. Mégis, az a kor más volt. Nem olyan brutális és egyben nem annyira differenciált, mint az én időmé.

Nálunk máig – sőt éppen e politikailag kiélezett helyzetben – a különböző véleményeket vagy inkább érzelmeket képviselő oldalak a két fő „lágerországot”, a németekét és a szovjetekét gyakran a panaszok, a vádak kiegyenlítésére emlegetik: „Ti is szenvedtetek, mi is!” Kereken kimondva: amikor a zsidók a náci koncentrációs táborok borzalmairól beszélnek, a másik oldal a szovjet hadifogolytáborokat, az utcákon összeszedettek elhurcolását állítja szembe. Ezt mondva: ott is – itt is!

De ennire egyszerűsíteni e sötét múltat nem lehet. Az igazságtevésre nem vállalkozhatom, de elmondom, amit tapasztaltam, amit tudok. Nézzük először a Szovjetuniót. Nagyjából-egészéből kétféle táborról beszélhettünk ebben a gigantikus országban. Az egyik a cári száműzetési hagyományokból és a bolsevik brutalitásból kialakult Gulag szigetvilág: köztörvényes bűnözők és politikai üldözöttek börtöne. A húszas évektől Sztálin haláláig (vagy még egy darabig) működtek. „Jogi” szellemükre (információim szerint) egy példa. Mondjuk valakit, rendszerint kitalált váddal kilenc évre ítél a bíróság, „levelezési joggal”, úgy elvitték-e „szigetek” valamelyikére. S vagy túlélte, vagy nem. Ha a „levelezési jog” nem szerepelt, tüstént agyonlőtték. Példa sok van, elég most annyi, hogy Nyikita Hruscsov, az első reform-főtítkár Sztálin halála után politikai foglyok millióit engedte szabadon, rehabilitált. Sokat gondolkoztam azon, hogy Sztálin miért vívta ki magának a „Dzsingisz kán telefonnal”, a „kaukázusi rablóvezér” s egyéb szitok-átok jelzőket (ugyanakkor Churchill elismerését a háborús együttműködés idején)? Hány kulákot telepített Oroszország nyersanyagokban gazdag, de sivár, zord északi tájaira, s építtetett „szocialista városokat”? Arra a következtetésre jutottam, hogy a marxizmus-leninizmus, a vörös zászló, a proletariátus diktatúrája s más jelszavakkal – valójában rettenetes áron, elmaradt muzsik országból viszonylag rövid idő alatt háborúzni képes iparral rendelkező birodalmat teremtett. Végül is fel tudta venni a versenyt a világ legfejlettebb technikájú hadseregével, a Wehrmachtal. Ismétlem, szörnyű áron és azt a kétséget is otthagya az emberben, hogy valóban ilyen nagy árat kellett fizetniük ezért?

A másik szovjet táborfajtának a fentihez nincs köze. A hadifoglyok milliói számára külön szervezték. Hol elviselhető körülmények uralkodtak bennük, hol igen nehéz. Az ország újjáépítésére használták lakóikat, és elvileg, sokhelyütt sikerrel igyekeztek a nemzetközi normákhoz tartani magukat. Az én tapasztalataim ez utóbbira vallanak. Tehát: a hadifogolytáborokat nem szabad „legulágozni”. Mindez nem jelenti azt, hogy nem voltak számosan, akik nagyon keserű tapasztalatokkal tértek haza, vagy soha többé nem is láthatták övéiket. Egy példám érzékletesen mutatja a szovjet hadifogoly sors szeszélyességét: mennyire függött ez a földrajzi körülményektől, a hatalmat gyakorló emberektől, a fogolytársaktól, az időponttól, amelyről éppen szó van. Azóta elhunyt újságíró barátom elbeszélését elevenítem fel a fogolysors „szeszélyességének” illusztrálására.

Pápai Gyulát, a csepeli Weiss Manfréd gyár beállító lakatosát egy szovjet őrjárat (hadifogoly létszám kiegészítő embervadászata közben) elfogta. A romániai focsani gyűjtőhelyre vitték, majd irány a Szovjetunió. Menetközben egy ór szőkési kísérlet címén puskatussal összetöri csontjait. Kórházba kerül, ahol – az ő szavaival élve – egy középkorú orosz ápolónő önfeláldozó igyekezete menti meg életét. Gyógyulása után a kaukázusi Aktirkába kerül, s itt sorsa teljes fordulatot vesz. Kiderül, hogy kitűnő vasas szakember, s egy, az Urálból visszatelepített gyárba osztják be. Telefonalkatrészeket gyártanak. Megbecsülik. „Szinte már nem is voltunk foglyok.” Később más városba, vasúti javító műhelybe kerül. A magyarokat itt is szeretik, bár ezúttal német a láger fogolyparancsnoka. S most egy jelenet, amelyet Gyula ír le, s alátámasztja a sztálinizmusról alkotott képünket. „Rettenetes, hogyan bántak saját embereikkel, a szovjet állampolgárokkal!” Látott egy összeláncolt csoportot, asszonyok, férfiak, gyerekek. Tehervagonokba terelték őket. „Kulákokat telepítenek ki” – sottogta valaki Gyula fülébe. Én azt hiszem, hogy – a Kaukázusról lévén szó – inkább valamilyen nemzetiiség tagjai lehettek, akik lázongtak az orosz uralom ellen, s ezért barátságosan fogadták a

németeket. Pápai Gyuláról még annyit, hogy hazatérte után kijárta a műegyetemet, újságíró lett, s évekig dolgoztunk egy szerkesztőségben.

Végül Lóránt László Endre esete. Egy íróasztalnál ültünk az *Esti Hírlap* szerkesztőségében. Ott mesélte. Néhány évvel idősebb volt nálam, s így még az első „zsidótörvény” előtt újságíró lehetett. Később behívták munkaszolgálatra, kikerült a keleti frontra, fogságba esett. Megkérdezték, mi a foglalkozása, mondta: újságíró. Ahá! – hangzott erre: kém! A szovjet gondolkozásra ez volt a jellemző: miután az ő külföldre küldött sajtósaiknak ez volt az egyik, ha nem a fő feladata, a fafejű kihallgató tiszt is ezt feltételezte Lóránt Laciról. Hiába mondta, hogy ő otthon üldözött, még körülmetéltségével is érvelt – kilenc hónapi börtönre ítélték. Ő valóban megkóstolhatta, mi a Gulag. Aztán áttették egy „rendes” táborba, majd haza.

Mint látni, igyekszem minél szélesebb képet festeni, de hát a teljességről beszélni nem lehet. Mégis, kihagyhatatlanok és hozzájárulnak a tájékozódáshoz azok a számok, amelyeket Stark Tamás tett közzé a kilencvenes években. Eszerint a mintegy 600–700 ezer magyar fogolyból optimista számítás szerint 400–450 ezren tértek vissza 1945 és 1956 között. Az itteni áldozatok száma tehát 200–250 ezerre becsülhető, olyanok, akik betegségben vagy más okból haltak meg egy lágerben. (Magam is írtam az előzőkben ilyen esetekről!) A hazaérkezők 1,7 százaléka vallotta magát munkaszolgálatosnak, s ez a szám mintegy 3600 személyt takar. „De akár hogy is számolunk – írja Stark Tamás – a 20–25 ezere becsült zsidó fogoly nagyobb része sosem tért haza.”

Bármi történt, a teljes igazság kedvéért nem szabad elhallgatni – én legalább is nem teszem – hogy a „játékot” nem a Szovjetunió kezdte: mi álltunk a németek oldalára, mi támadtuk meg őket, voltunk megszállók (!). A magyarok közül sokan ott kint, a háború törvényeinek megfelelően estek fogságba, s a tömeg másik részét hurcolták el a pesti utcákról. Milyen arányban? Nem ismerek adatot.

A német hadifogolytáborokról keveset tudok. Az oroszokat nem vették emberszámba, ez német forrásaimból kiderült, utaltam is rá. Itt a két világ közötti különbség egyetlen vonására akarok rámutatni. A szovjet „sziget-hálózat” anarchisztikus, szeszélyes, kiszámíthatatlan volt – a nációké éppen ellenkezőleg: szigorúan szabályozott, hidegen kiszámítható. Akár egy hatalmas üzem. Tudjuk, a „német Gulagnak” is óriási irodalma van. Nem akarok ezzel versenybe szállni, csak egy példát idézek a precizításra. A híres bankár, Flick kezében lévő cég, az I. G.-Farben a koncentrációs táborokból bérelt munkásokat, s ezzel kapcsolatban küld az egyik igazgató az SS főnökének elszámolást. („Sehr geehrter Herr Reichsführer!”) Ebben kimutatja, mennyire rentábilis ez az üzlet az SS számára is. Összegzésében még az is szerepel, hogy milyen hasznot hozhatnak az elhalálozók: fogarany, ruhanemű, értéktárgyak, pénz.

Érdemes volt?

Mindezek után fel kell tennem a kérdést: érdemes volt-e? Volt értelme átmenni, erre áldozni három s negyed évetem? Ha a történelmi eseményekhez mérem sorsomat, határozottan kijelenthetem: nem! Századomat eltűnésünk után a Kárpátok védővonalának – a Hunyadi-állás és beljebb, az Árpád-állás – építéséhez vezényelték. Majd le Békés megyébe. Csakhogy a történelem (melyet oly sokat emlegetek) ismét közbeszólt. A román király – látva, hogy a nációnak nem sok van hátra – megfordította a puska csövét. A szabaddá vált román síkságot viszont a szovjet erők gyorsan bejárták, s 1944 őszén megjelentek Békés megyében. A fiúk felszabadultak. Mindezt Dénes Györgytől, egykori bajtárstól tudtam meg sokkal később. Ha én is velük vagyok, úgy 1945 tavaszán vagy nyarán már Budapesten civilkedem, s már ekkor beteljesítve hivatásbeli álmaimat, jelentkezem valamelyik újságnál munkatársnak. Eszembe se lett volna továbbá a kommunista párthoz fordulni, apám nézeteit követve szociáldemokrata lapot választok. Soha eszembe se volt külpolitikával foglalkozni, felteszem – irodalmi vonzalmaimnak megfelelően – a kulturális újságírásnak vágtam volna. Csupa „volna”. De én nem voltam ott Békés megyében.

Három esztendő múltán már más volt a helyzet, és más voltam én. Bármily furcsán hangzik, a hadifogság, ha közvetve is, meghatározta, legalább is alakította pályám jellegét. Vegyük startom eseményeit időrendi sorrendbe. Szinte azonnal összetrombitáltam a Rigó örs életben maradt tagjait. Hárman a Donnai maradtak. Hajdani cserkészársaimat, barátaimat, akikkel szoros kapcsolatun-

kat csak a történelem tudta megszakítani. Köztük Nemes Lászlót, aki akkor a *Szabad Népnél*, a kommunista párt központi lapjánál, a külpolitikai rovatban dolgozott. Tudta, hogy gyerekkorom óta újságíró akarok lenni, megkérdezte, belépnek-e hozzájuk. Igent mondtam. Fogadott Vásárhelyi Miklós. Felvettek. Már csak azért is, mert addig senki nem értett oroszul a szerkesztőségben. Még két évig én voltam az egyetlen, aki olvasta a *Pravdát*, az *Izvesztyiját*, a *Novoje Vremját*. Nyelvtudásom és szovjet „szakértőségem” okán a külpolitikai rovatba kerültem, s ezzel rátettek arra a sínre, amelyen (öt év kivételével, amikor üzemi riporterkedtem), egész újságírói pályámon haladtam. Hazatértemkor magyarosítottam nevemet Rabinovitsról Tatárra. Ez kellett ahhoz, hogy az újságoldalakra lépjek. Egyben hitvallás is magyarságom mellett. Egyébként is, többé senki, semmilyen hivatal vagy törvény nem vonhatta ezt kétségbe.

De ez nem egyszerű állásvállalás volt valamilyen cégnél. Be kellett lépni a pártba, sőt azonosulni vele. Nem csak munkádat igényelték, elmédet és lelkedet is. Ne felejtjük el, frissen jött ifjonc csöppen ebbe a világba, amely egészen más, mint amit itt hagyott. Ismeretlen. Úgy látom – s barátaim is ezt mondják, bár apám nem –, hogy ez a párt az, mely dinamizmusával megteremtí az új Magyarországot. Rövid ideig még itt a fényes szelek, a daloló ifjúság, a vidám falujárás korszaka. Ősszel, a háború utáni pluralizmus végső fénypásztájaként, koalíciós pártokra lehet szavazni. A *Szabad Népnél* még érdekes napilapnak kellett lennie, még voltak versenytársai, a koalíciós pártok újságai.

Úgy két esztendő múlva kezdtem rádöbbedni, hogy csapdába kerültem. De ezt csak Sztálin halála és ötvenhat oldotta fel.

Credo

Ha a magamfajta tollforgató a világháborús időkre emlékezik, olvasói jobbára azt várják, hogy embertelenségekről, kegyetlenkedésekről, gyilkosságokról számol be. Az én írásomra még sem ez a jellemző. Bár a háttérben mindez ott volt, s a várakozás indokolt lenne. Mindenekelőtt: engem szerencse kísért. Jóformán mindig ott lehettem, és olyanok közvetlen hatalmában, akikre a fenti jelzők nem érvényesek. Se munkaszolgálatom színterein – Bánhida, Bácsszentiván, az ukrainai Proszkurov – nem ez lett a jellemző, sem Kijevben. S ha találkoztam is gazemberekkel, közvetlen környezetem nem élt az embertelenségek lehetőségével.

Vallom, hogy az eredendő bünt az első „zsidótörvény” megfogalmazói, előterjesztői, megszavazói követték el. Ezzel még látszólag egyikünk életét, testi épségét se fenyegették – de kinyitották az ajtót a beláthatatlan jövő felé. Éppen ezért fontos, máig létkérdés, megemlékezni azokról, aki nem éltek a „lehetőséggel”. Akik a nehéz időkben tartózkodtak, ellenálltak az uszításnak. Nem is szólva a segítőkéről. A megemlékezés nem csak azért történelmi követelmény, mert például én és a hozzám hasonló megúszták. Sokkal többről van szó. Vallom, hogy a múlt tisztességeinek dicséretével növelni lehet a ma és a holnap tisztességeinek a számát és jó hatását másokra. Nem lehet elvárni, hogy mindenki olyan szenvedéllyel, olyan mély gyásszal emlékezzen a zsidó vészorszakra, mint azok, akiket sújtott. Sokakat nem érintett, nem váltak elszenedőivé. Olyan honvéd édesanyjának, feleségének, gyerekének, aki a Donnál vagy szovjet hadifogságban pusztult el – az övé a legnagyobb tragédia. Számára minden más csak ez után jöhet. A legjobb, ami e tekintetben kívánható: a kölcsönösség. Egymás gyászának kölcsönös tisztelete. A galádságok, a történelmi bűnök „fokozati sorrendjének” megállapítását bizzuk a történészekre, az objektív tudományra. Ha végignézek a XX. századon, az a meggyőződés alakul ki bennem, hogy senki nem tarthat igényt a szenvedés monopóliumára, de senki nem is tagadhatja meg a másiktól a részvétet. Ami hiányzott ebből a századból e tekintetben, az összefogás a Gonosz hatalomra kerülésének megakadályozására.

Zrínyi-Vár emlékezete

Szerkesztette:
Hausner Gábor és Padányi József

Argumentum